

(Ніжин)

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

З ПОЗИЦІЇ “ГЕМІСФЕРНИХ ГРАМАТИК”

Статтю присвячено викладу гіпотези про можливість розмежування препозитивного додатка з просторовим значенням і обставини місця на основі аналізу внутрішніх і зовнішніх тема-рематичних комплексів, концепцію яких було обґрунтовано Л. В. Сахарним у межах психолінгвістичних досліджень граматики з урахуванням функціональної асиметрії мозку людини.

Ключові слова: гемісферна граMATика, цільність, субцільність, тема-рематичний комплекс, універсальний предметний код, мінімальна актуальна предикативна структура.

The article is dedicated to the hypothesis that prepositional objects with the locative meaning and adverbial modifiers of place may be differentiated by analysing internal and external theme-rhematic complexes substantiated by Leonid Sakharny in the course of psycholinguistic grammar studies accounting for functional asymmetry of human brain.

Key words: hemispheric grammar, integrity, subintegrity, theme-rhematic complex, universal subject code, minimal actualised predicative structure.

Поділ частин речення на головні й другорядні є найдавнішим традиційним методом вивчення синтаксису. Підмет і присудок як опорні компоненти формально-граматичної організації речення вважаються головними. Серед більшої кількості другорядних у англійській граматиці виділяють, зокрема, елементи з локальним значенням, а саме прийменниковий додаток (prepositional object) та обставину місця (adverbial modifier of place), які не піддаються виразному розмежуванню навіть у довідковій літературі [1, с. 584] і є об'єктом цієї статті. Лінгвістичний інтерес, що змушує звернутися до цього, здавалося б, тривіального питання розподілу функцій, пов'язаний з актуальною проблемою встановлення системного зв'язку між новітніми й традиційними методами вивчення мови та може сприяти послідовному обґрунтуванню синтагматичних відношень.

Можливість визначити з більшою точністю, чим є певний член речення (обставиною місця чи препозитивним додатком) надає теорія Л. В. Сахарного про два види граматики, що ґрунтуються на положенні про функціональну асиметрію мозку й називаються, відповідно, право- і лівогемісферною. Вихідною ідеєю концепції є гіпотеза, основана на результатах великої кількості дослідів за допомогою унілатеральної електрошокової терапії, що один і той самий мовленнєвий вираз може бути осмислений аналітично, тобто послівно, і водночас цілком, як ідіома. Було зроблено висновок, що ліва півкуля відає формально-логічною обробкою повідомлення з використанням різнорівневих мовних одиниць, докладно описаних традиційною граматиною, а права оперує так званими “цільностями” – симультанними інтегральними уявленнями про об'єкт, що далі поділяються на менші субцільності, які в свою чергу об'єднуються у внутрішні буттєві й маркувальні тема-рематичні комплекси (ТРК). Буттєвий комплекс вводить предмет/феномен (існує дещо), маркувальний означає предмет (дещо є таке/робить щось). Обидві структури складають

підґрунтя для зовнішньої вербалізації (операцій побудови суцесивного (лінійного) тексту в лівій півкулі) [2, с. 161–176].

Ідея симультанних психолінгвістичних феноменів має спільні ознаки з ментальними одиницями проміжної мови, гіпотеза про існування яких була запропонована Ю. М. Карауловим на основі теорії М. І. Жинкіна про універсальний предметний код (УПК). Цей внутрішній код містить предметні зображення, що можуть групуватися й замикатися в певний ланцюг, проте, попри “предметність”, зображальні компоненти коду лише схематичні, покликані бути опорою для відбудови слів будь-якої мови [3, с. 35]. За Ю. М. Карауловим [4, с. 189–210], серед компонентів УПК фігурують схеми (розгорнуті в часі, значні за об’ємом послідовності дій, що складені з низки процедур; елементами схем є найпростіші рухові уявлення пред-метних дій), образи (типові елементи проміжної мови, які виникають у свідомості як наочні й синкретичні (недеталізовані) відбитки реальності), гешталти (середнє між образом (на відміну від якого гештальт позбавлений наочності, але разом з яким має здатність до розгортання) й схемою)), рухові уявлення (наприклад, ситуація “почистити зуби” складається з інтеріоризованих елементарних рухів (вузлів): узяти щітку, відкрити кран, намочити щітку, взяти тюбик пасти; вузли зазвичай не вербалізуються), картини (наочні смислокомплекси, складені з окремих образів сприйняття), слова (слухові, зорові або моторно-артикуляційні образи слів, що відрізняються високою концентрацією смислу й виступають в якості символу для великого семантичного комплексу, грають роль мнемічних опор під час продукування тексту) тощо.

Ідея, що послугувала стимулом для написання цієї статті, ґрунтується на синтезі реферованих розвідок з фундаментальними засадами теоретичної граматики англійської мови.

Мета статті полягає у розмежуванні препозитивного додатка з локальним значенням й обставини місця шляхом аналізу внутрішніх і зовнішніх ТРК. Завданнями, що впливають з мети, є обґрунтування різниці між зовнішніми й внутрішніми ТРК і реконструкція механізмів зовнішньої вербалізації. Предмет аналізу складають шість іменників з прийменниками просторового значення (in, on, to/into) у наступному фрагменті діалогу з оповідання Н. Геймана “Гіркі зерна” [5, с. 89]:

(1) “My wallet,” he said again. His voice was plaintive and hurt.

“You had it back in the motel,” I reminded him. “You were holding it. It was in your hand.” <...> “Okay,” said the anthropologist. “This is what we’ll do. You drive back to the motel. I must have left the wallet on the desk.” – “Мій гаманець,” – сказав знову він. Його голос був жалібний і ображений. “Він був у вас у motelі, – нагадав я. – Ви тримали його. Він був у вашій руці.” <...> “Гаразд, – сказав антрополог. – От що ми зробимо. Ви поїдете назад до motelю. Напевно, я залишив мій гаманець на конторці.”

Семантичним центром [4, с. 130] діалогу є образ гаманця, нібито загубленого антропологом у motelі й по який мусить повернутися оповідач. У термінах УПК ситуація постає одночасно як картина і схема.

Наочність пояснюється наявністю комплексу предметних образів, які “вимальовують” ситуацію, а послідовність уявного відтворення дій, які треба здійснити, аби знайти гаманець, є схемою певної процедури: доїхати до motelю, дістатися конторки, взяти гаманець, повернутися й віддати власникові.

Отже, смислокомплекс є цільністю, у складі якої виділяються номінативні субцільності (wallet (гаманець), motel/desk (motel/конторка), hand (рука), somebody [I, you] (хтось; я, ви)), а також

субціальності, пов'язані з діями навколо гаманця, що вказують на володіння, поїздку (щоб забрати гаманець), залишення (having, driving for, leaving). Логічно припустити, що внутрішні буттєві ТРК вводять перелічені сутності як такі, що мають місце: є гаманець/рука/можливість мати/їхати тощо. Внутрішні маркувальні ТРК, що стосуються гаманця (smb was in the motel (хтось був у мотелі), smb has a hand (хтось має руку), smb had a wallet (хтось мав гаманець), smb had a wallet in the hand (хтось мав гаманець у руці)), групуються з буттєвими ТРК (there is/was smb/smth – є/був, було хтось/щось) в ієрархію (рис. 1):

Рис. 1. Внутрішній ТРК.

Внутрішні ТРК, що пов'язують гаманець і оповідача, складають менш розгалужену ієрархію: а) буттєві: there is smb [you or narrator] (є хтось (ви або оповідач)), there is the motel (є мотель)); б) маркувальні: smb can drive (хтось може поїхати), smb can drive to the motel [to get the wallet] (хтось може поїхати до мотелю [по гаманець]).

Місцезнаходження гаманця пов'язане з трьома образами: мотелем, конторкою й рукою. Вони не втрачають важливості й під час зовнішньої вербалізації. Зовнішня вербалізація ТРК реалізується групуванням внутрішніх ТРК у вузькі (локалізовані в одному місці тексту) й широкі (локалізовані в різних місцях тексту й об'єднані одним предметом). Кожен вузький ТРК містить одну або кілька мінімальних актуальних предикативних структур (МАПС): або лише буттєву (що свідчить про появу предмета в актуальному тексті), або буттєву й маркувальну/кілька маркувальних (предмет маркується певною ознакою) [2, с. 182–184].

Наприклад, речення “You had it back in the motel” (він був у вас у мотелі, ви мали його в мотелі) складається з експліцитної буттєвої МАПС (you (ви)) і кількох маркувальних (had (мали); had it (мали його); had it in the motel (мали його в мотелі); had it back (мали його раніше)). Механізми зв'язку буттєвої МАПС з кількома маркувальними всередині вузького зовнішнього ТРК можуть бути безпосередніми й непрямими, залежно від чого в ТРК виділяються структури куща й ланцюга [2, с. 188–192]. Перша (кущ) містить буттєву МАПС і кілька маркувальних, що її означають, у другій (ланцюг) кожна наступна МАПС означає не буттєву, а попередню маркувальну.

У реченні “You were holding it. It was in your hand” (Ви тримали його. Він був у вашій руці) вихідна буттєва МАПС “you” (ви) означається, зокрема, маркувальною “it” (його), а у наступному реченні вже “it” (він) маркується двома іншими МАПС – “was” (був) та “in your hand” (у вашій руці).

Структури куща й ланцюга допомагають розмежувати препозитивний додаток і обставину місця наступним чином: як уже було зазначено, образ гаманця навіть на рівні внутрішніх ТРК міцно пов'язаний з трьома різними об'єктами зовнішнього світу, нарівні важливими для реконструкції ситуації в минулому, коли гаманець було загублено, та для прогнозування ситуації в майбутньому, аби його знайти. Це вказує на те, що об'єкти не взаємозамінні й мають жорстке місце у внутрішній ієрархії ТРК саме як маркувальні ознаки буттєвої структури “гаманець”. Відтак “мотель/конторка/рука” є не лише колишніми/можливими місцеположеннями загубленої речі, тобто тлом, на якому уявляється ця річ в процесі мисленого пошуку, а конкретною точкою координат, фігурою, що виступає на передній план, аби стати мнемічним орієнтиром для того, хто шукає.

Оскільки цільність, представлена ситуацією у прикладі №1, тримається як на схемі дій, так і на картині-сміслокомплексі, доречно застосувати елементи обох для структурування куща і ланцюга всередині зовнішніх ТРК. Згідно з прикладом, схема стосується майбутнього (повернення в мотель і пошуку), картина охоплює елементи минулого й спирається на візуальний спогад перебування в motelі (образ чоловіка біля конторки з гаманцем у руці). Відтак центральним образом “картини” є гаманець, “схема” розгортається як процес повернення до motelю, motel же – це один з елементів “картини”, і без нього схема не має сенсу. Картина і схема, отже, взаємопов’язані і не існують одна без одної. Для відтворення картини, тема-рематичний комплекс із вихідною буттєвою МАПС “гаманець” можна змоделювати в структурі куща з чотирма маркувальними МАПС: the wallet was back (1) in the motel (2) at the administrator’s desk (3) in anthropologist’s hand (4) – гаманець був раніше (1) у motelі (2) біля конторки адміністратора (3) у руці антрополога (4).

На наступному етапі, згідно з картиною, слід спрогнозувати деталі схеми. Рука, звичайно, вже не буде в ній задіяна, оскільки власник та гаманець знаходяться в різних місцях, тому з орієнтирів лишаються “motel” і “конторка” (як структурний елемент motelю). Так як схема будується крок за кроком, доцільно скористатися моделлю ланцюга, де кожна МАПС маркує попередню, і кожна наступна тема (підкреслено) є частиною реми (виділено жирним) попереднього речення: You drive back to the motel. Motel has a desk. The desk is the place for the wallet. – Ви їдете назад до motelю. У motelі є конторка. Конторка – це місце гаманця.

Аналіз моделей зовнішніх ТРК підтверджує висловлену раніше думку про мнемічні орієнтири на рівні внутрішніх ТРК. В рамках трансформованої в “схему” “картини” “гаманець” поступається іншим образам, які набувають значущості саме як об’єкти, а не місця. У світлі сказаного виділені у прикладі №1 іменники з прийменниками є препозитивними додатками з просторовим значенням.

У наступному прикладі, навпаки, виділені елементи не реалізуються як важливі об’єкти.

(2) “Bring it back here. It’ll take you five minutes.” He must have seen the expression on my face. He said, “Remember. People come into your life for a reason.” [5, с. 89] – “Привезіть його сюди. Це займе у вас п’ять хвилин.” Напевно, він побачив вираз на моєму обличчі, бо сказав: “Пам’ятайте. Люди приходять у ваше життя не просто так.”

Перше підкреслене речення ґрунтується на трьох внутрішніх буттєвих ТРК: він, бачення, вираз. Слово “face” (обличчя), яке наявне на рівні зовнішньої вербалізації, жодним чином не розкриває/поглиблює синкретичний сенс внутрішнього ТРК, що вводить поняття “expression” (вираз), оскільки вираз обличчя, безперечно, нерозривно пов’язаний з обличчям як “матерією” для своєї появи – тобто обличчя є фоном для виразу. Саме “вираз”, а не “обличчя”, має тут першочергове значення: не може бути виразу ноги, руки тощо. Під час зовнішньої вербалізації цей ТРК можна було б сформулювати і як “the expression of my face” (вираз мого обличчя), тобто надати “обличчю” функцію означення. З іншого боку, з якоїсь причини автор виділив те, що вираз був на обличчі, інакше досить було б сказати “my expression”. Напевно, специфіка того виразу стосувалася частини обличчя (очей, губ, брів), однак для відтворення картини подібний нюанс не мав особливого значення, і відтак “вираз” на рівні зовнішнього вузького ТРК зберіг властивості фігури, що домінує над тлом (коментарем про місце своєї появи).

У другому підкресленому реченні маркувальна МАПС “come into your life” (приходять у життя) фігурально виражає бачення мовця про життя як певне місце, куди можна прийти. Об’єктних ознак це бачення не має жодних, що підтверджується моделями куща й ланцюга, де саме поняття “життя” можна, власне, опустити без втрати загального сенсу – віри мовця в те, що будь-яке

знайомство обумовлене або причинами появи тих людей, яких він зустрічає (А), або взагалі якимось містичним втручанням (В): А. People appear. People have reason. (Люди з'являються. Люди мають причину.) – Структура куща з вихідною буттєвою МАПС “people”. В. You meet people. Meetings have reasons. Reasons are further recognised. (Ви зустрічаєте людей. Зустрічі мають причини. Причини потім розуміються.) – Структура ланцюга з тематизованими МАПС.

Отже, виділені жирним елементи у прикладі №2 доцільно потрактувати як обставини місця.

Аналіз внутрішніх і зовнішніх ТРК для розрізнення членів речення може слугувати матеріалом для досліджень з психолінгвістики та застосовуватися у викладанні курсу теоретичної граматики й спецкурсів з новітніх напрямів мовознавства на старших курсах факультетів іноземних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Члены предложения/ Нина Давидовна Арутюнова// Лингвистический Энциклопедический Словарь; [под ред. В. Н. Ярцевой]. – М.: Большая российская энциклопедия, 2002. – С.584–585.
2. Сахарный Л. В. Человек и текст: две грамматики текста/ Леонид Волькович Сахарный // Нейропсихолінгвістика (Хрестоматія); [отв. ред. В. Ф. Шевченко]. – М.: Лабиринт, 2009. – С. 158–201.
3. Жинкин Н. И. О кодовых переходах во внутренней речи/ Николай Иванович Жинкин// Вопросы языкознания. – 1964. – №6. – С. 26–39.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М.: ЛКИ, 2010. – 264 с.
5. Gaiman N. Bitter grounds/ Neil Gaiman //Fragile things: short fictions and wonders. – L: HarperCollins, 2009. – P. 85–109.